

Gondolatok a helynévkutatásról

1. Mintegy másfél-két évtizede, amióta a közvéleményben egyre fokozódó mértékben tudatosodott, hogy a népi kultúra számos elemét a gyors kihalás veszélye fenyegeti, rohamosan megnövekedett az érdeklődés az anyagi és szellemi kincsek, nemzetiségünk önismeretének elengedhetetlen részei iránt. Mai önmagunkat is csak akkor ismerhetjük igazán, ha ismerjük azokat az értékeket, melyeket őseink a századok során fölhalmoztak, amelyek formáltak, alakították közösségüket, egyéniségüket, de ugyanakkor közvetve vagy közvetlenül bennünket, utódainkat is. E kultúrát ismerni, minél több elemét összegyűjteni, megőrizni, továbbadni nemcsak egyszerű tudományos föladat, ennél jóval több: elodázhatatlan kötelességünk magunk, de még inkább az utánunk következők iránt, akik e kultúráról közvetlen tapasztalatokat már nem szerezhetnek, akiknek csak az marad ebből a múltból, amit mi hátrahagyunk.

Szellemi örökségünk feledésbe merülő értékei közé tartoznak helyneveink is: jelentős hányaduk a mezőgazdaság szocialista átalakulása folytán természet-szerűleg eltűnik. A nyelv kutatója és más tudományok képviselői számára azonban e nevek fölbecsülhetetlen értékűek, mert nagyon sokszor csak ezek deríthetnek fényt nyelvünk fejlődésének egy-egy fontos állomására, lényeges gazdálkodás- és művészettörténeti, növény- vagy állatföldrajzi kérdésekre adnak választ, segítségükkel alaposabban megismerhetjük a népi hitvilág egyes, rég kihalt elemeit és a közösség hozzájuk kapcsolódó szokásait.

2. Sajnos, a *Korunk* eddig vajmi keveset tett a helynévgyűjtés fontosságának tudatosításáért, sokezeres olvasótáborra a földrajzi nevekkal foglalkozó közleménnyel hasábjain ritkán találkozhatott. Két évvel ezelőtt olvashattunk cikket egy vidéki iskola tanára és tanítványai helynévgyűjtő tevékenységéről (Vajnár Ilona: *Kutatómunkára nevelés helynévgyűjtéssel az iskolában*. *Korunk*, 1980. 6:439.). De, a *Művelődés* kivételével, mely már a hatvanas évek végétől szorgalmazta a gyűjtőmunkát (Murádin László: *Falumonográfia meg a nyelvjárás- és névkutatás*. Művelődés, 1968. 8:57.), nem sokat tettek népszerűsítéséért más folyóirataink sem.

A *Művelődés* hasábjain több mint egy évtizede megjelent tanulmányában Szabó T. Attila professzor részletesen szövegezte a helynévgyűjtés fontosságáról, hasznáról, szükségességéről, s egy falu névanyaga segítségével pontos útbaigazítást adott az érdeklődőknek a gyűjtőmunkát, a rendszerezést és az anyag közlésre való előkészítést illetően (*Miért és hogyan gyűjtjük a helyneveket?* *Művelődés*, 1970. 2:34.). Várható volt, hogy e közlemény nyomán új lendület vesz hazai magyar helynévkutatásunk, mely a harmincas évek végén és a negyvenes években kiemelkedő munkák sorával hívta föl magára a figyelmet. A gyűjtés Erdély néhány vidékén meg is indult, szakavatott gyűjtők vagy lelkes amatőrök egy-egy tájegység, falu névanyagát össze is hordták. Kívánatos lenne, hogy e gyűjteményekből folyóirataink lehetőségeik mértékében közöljenek. Ezek az anyagok széles körű érdeklődésre tarthatnak számot a nagyközönség részéről is (a nyelvészekről, néprajzosokról, történészekről nem is beszélve), s egyben ösztönzőként szolgálhatnak újabb névgyűjtemények elkészítéséhez.

A Szabó T. Attila professzor tanulmányának megjelenésétől eltelt évtizedben a *Művelődésben* mindössze két (!) a helynevekkel foglalkozó cikk jelent meg (Balázs László: *Helynevekhez fűződő színhagyomány a Küsmődpataka mentén*. 1972. 9:18.; Csapó F. Sándor: *Falucsúfoló nevek titka*. 1978. 2:25.), melyek egyike sem foglalkozik ugyan elsődlegesen a helynevekkel (rendszerezésükkel, típusaikkal, változásaikkal stb.), hanem a velük kapcsolatos folklórányagot mutatja be, mégis mindkettő nyeresége névtani irodalmunknak.

A helynévkutatóknak eleddig csak az Akadémia folyóirata, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* biztosított rendszeres közlési teret, de az évente két ízben megjelenő tudományos fórum elég csekély számú dolgozat megjelenését tette és teszi lehetővé. Ezenkívül a sepsiszentgyörgyi *Aluta* (a megyei múzeum

évkönyve), valamint néhány más, nem időszaki kiadvány (a székelykeresztúri múzeum évkönyve és a *Hargita Kalendárium*) adott néha helyet a helynévkutatóknak. Számos jól megszerkesztett gyűjtemény államvizsga-dolgozatok lapjain hever az egyetlen magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszékén, a megjelentetés legkisebb reménye nélkül.

3. E helyütt nem célozom annak fejtegetése, hogy miért gyűjtjük a helyneveket, erre Szabó professzor idézett tanulmányában kimerítő részletességű feleletet kapunk. Csupán azt szeretném aláhúzni, hogy, habár e nevek néprajzi, történeti, pszichológiai vonatkozásai nélkülözhetetlenek a modern tudomány számára, a nyelvészek nem ezek a kérdések a leglényegesebbek. A névtudományt — és benne a nevek tanulmányozását — ő önálló diszciplínának tekinti, és semmi esetre sem a történelem, a földrajz, a néprajz vagy más tudományok kiszolgálójának. A nyelvész kutatásainak középpontjában maga a név áll, őt elsősorban a neveknek a szókincsben elfoglalt helye, nyelvi megformáltsága, a többi névtől (a köznevektől) eltérő viselkedése, születésének okai, fejlődésének mozzanatai, körülményei, rendszerezési lehetőségei érdeklik, s a névanyag tanulmányozása során elsősorban ezekre próbál feleletet adni. E kérdések átfogó vizsgálat azonban megfelelő nagyságú anyag hiján lehetetlen. Való igaz, hogy egy kisebb tájegységnek a névkincse is alkalmasnak kínálkozik bizonyos névtani, névélettani következtetések levonására, de ahhoz, hogy a romániai magyarság helynévadási szokásaira, névhasználati kérdéseire, használt neveinek gyakoriságára stb. feleletet adhassunk (adhasanak a jövő kutatói), minden magyarul területről szükségünk volna névanyagra.

Hogy a névgyűjtés mennyire nemcsak a nyelvészek, s azon belül a névtannal foglalkozók „magánügye”, annak bizonyítására talán elegendő Egyed Ákos idéz-nem, aki szerint a falumonográfiák elkészítései előttlenül tanulmányozandók az „utcák, síkátorok, tizek, szegek stb. A falu élete mint egységes folyamat; a föld- és a határhasználat; a gazdálkodás rendszerei, állattenyésztés [...], erdőgazdaság.” (Egyed Ákos: *Jegyzetek a helytörténetkutatásról, különös tekintettel a falutörténetre*. Művelődés, 1977. 6:13.) Úgy hiszem, fölösleges mondanom, habár az érdeemes szerző nem említi, hogy mindez a helynevek részletes ismerete, vizsgálata nélkül teljességgel lehetetlen.

A gyűjtők biztatása, ösztönzése már csak azért is föltöbb szükséges lenne, mert helyneveink rohamosan fogyatkoznak, hálnak el. A parasztságnak ugyanis, melynek a határban való tájékozódását e nevek nagymértékben elősegítették (éppen ez a szükség hívta egykor életre őket), a mezőgazdaság szövetkezetesítése óta nincs már szüksége mindegyik apró parcella megnevezésére. Az egybeszántott hatalmas területeknek, melyeknek részeit eddig tíz-tizenöt vagy még ennél is több névvel illették, sokszor csak egyetlen nevük marad, s a többieknek egy-két évtized múltán nyoma sem található majd, s velük együtt nyelvünk, múltunk egy-egy értékes darabja megy veszendőbe. Ezért nem mindegy, hogy ma fogunk-e hozzá gyűjtésükhöz, vagy holnapra, holnaputánra halasztjuk e munkát, mikor már gyűjtőnk (vagy utódaink gyűjtőnek) ugyan őket, de akkor már nem lesz mit. Az olyan régi, az egykori növényzeti vagy gazdálkodástörténeti viszonyokra utaló nevek helyén, mint *Ikrás* vagy *Orotás*, majd ilyenekkel találkozhatunk: 3. tábla, *X₂-dűlő* stb., amelyeknek már az eredeti, népi névadási módhoz egyáltalán semmi közük.

Meg kell jegyeznünk, hogy tulajdonneveink többi csoportjának — a személynéveknek, az állatnéveknek, a csillagneveknek — az összegyűjtése sem elhanyagolandó feladat, de korántsem olyan égető, mint a helyneveké, melyeknek napjai a földművelés szükségszerű nagyüzemi átalakulásával megszámlálhattak. A szakirodalomban több helyen olvasható olyan megállapítás, miszerint a földrajzi nevek közeli kihalásától nem kell tartanunk, véleményem szerint túlságosan optimista, s több mint másfél évtizedes gyűjtőtapasztalatom birtokában biztosan állíthatom, hogy az idősebb nemzedékek kihalásával a helyneveknek legkevesebb 50%-a kivesz a használatból, de valószínűbb, hogy ennél jóval több is. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a Kolozsvár környéki — magyarfenesi, szentlászlói — általános iskolások alig ismerik falujuk névkincsének 10-15%-át, s a naponta a nagyvárosba ingázó fiatalok névismerete még a 10%-ot sem éri el!

4. A névgyűjtés — s ezen belül a helynévgyűjtés — olyan területe a népnyelvi bűvárlatnak, melyet az ezt hivatásának tekintő néhány szakember nem két, de tízszer két évtized alatt sem tudna elvégezni. Ezért lenne szükség az önkéntes gyűjtők lelkes seregére, akik a nevek pusztá lejegyzésével, lokalizálásával, a hozzájuk kapcsolódó mondák rögzítésével föl sem mérhető segítséget nyújthatnának a tudománynak.

E nem kis kitaratást és ügyszeretetet igénylő munkában elsősorban gyakorló pedagógusainkra számíthatunk, akiknek elsőrendű kötelességük tanítványainak

a szülőföld és szocialista hazánk iránti szeretetre nevelése. E nevelő tevékenység során a szülőhely, a szűkebb és tágabb környék, a terület múltjának, folklórájának, szokásainak megismertetése mellett jelentős a szerepe a helynevek ismeretének is, melyeknek tanulmányozása során a tanuló sokkal alaposabban megismerheti szülőföldjét, a helység határára egykori képét, vízrajzi és talajviszonyait, a vidéken őshonos és újabban telepített növényeket, a terület egykori állatvilágát, sőt ismereteket szerezhet a lakosság régi szokásait, hitvilágát illetően is. Ez pedig semmiképpen sem elhanyagolható a szülőföldhöz való kötődés, a hazaszeretet érzésének alakításában, elmélyítésében.

A magyartanár éppen ezért kötelességének kell hogy érezze nemcsak az anyagi, a tárgyi kultúra darabjainak vagy a folklórananyagok az összegyűjtését, hanem a szülőföld és a rajta élő ember minél alaposabb megismerése érdekében össze kell gyűjtetnie tanulóival a személy- és helynévanyagot is.

A gyűjtés csakis akkor lehet eredményes, ha a tanulók jól szervezett névtani köri tevékenységeken ismerkednek meg a gyűjtés jelentőségével, fontosságával, az anyag rendszerezésének, közlésének elveivel stb. Az ilyen rendszeres gyűjtőmunka nemcsak azért lehet eredményes, mert tekintélyes számú névvel gazdagítja azt a nyersanyagot, melynek alapján a kutatók általánosabb jellegű következtetéseket vonhatnak le, hanem azért is, mert az említett nevelési vonatkozások, a hazaszeretet, a szülőföld szeretetének elmélyítése mellett megismerteti a fiatalokat a tudományos kutatómunka alapelemeivel.

Egy ilyen kör létrehozása azonban egyáltalán nem könnyű feladat, eredményes működése nem indítható be egyik napról a másikra azzal a „kinyilatkoztatással”, hogy a kör máttól megkezdí működését. Legelső és talán legfontosabb teendők az kell hogy legyen, hogy a gyermekeket meggyőzzük: a nyelvnek is vannak szépségei, melyeknek tanulmányozásában a kutató ember éppúgy örömet lelheti, mint például az irodalom vagy a történelem egyes kérdéseinek tanulmányozásában. Ezt azért lényeges hangsúlyozni, mert sajnos, nem egy iskolánkban a leíró nyelvtani ismeretek merev, a tanulók számára unalmas tanítása, mely sokszor szabályok kikérdezésében és véget nem érő elemzési gyakorlatokban merül ki, elfödi a gyermekek elől a nyelv igazi szépségeit, tanulásának hasznos és szükséges voltát, meguntatja velük a leíró nyelvtant, s minden, nyelvvél kapcsolatos ismeretet érdektelenül, idegenkedve fogadnak.

Diákjainkkal tehát meg kell szeretettünk az anyanyelvet, mikor lehetőségünk nyílik rá, minden egyes alkalommal föl kell hívunk figyelmüket szépségeire, változatos kifejezési formáira, végeztessünk velük olyan gyakorlatokat, melyek kifejezőképességüket fejlesztik, láttassuk meg velük a nyelv rendszerjellegét, összefüggéseit, s az egyes szavakat, jelenségeket ne csak állapotukban vizsgáljuk, hanem nézzük meg azt a történeti utat is, amelyen idáig eljutottak, tárjuk föl fejlődésük érdekességeit. A nevekről szólva ne ragaszkodjunk mereven a tankönyv előírásaihoz, ismertessük meg a magyar névadási szokásokat, magyarázzuk meg az érdeklődőknek nevük eredetét, kerítsünk sort szülőfalujuk, szülővárosuk vagy a környék egy-egy érdekes helynevének bemutatására is. Így biztosan élményszerűvé válnak a nyelvtanórák talán még a leggyöngébb tanulók számára is! S ha a nyelv, a nevek iránti érdeklődést sikerül fölkeltenünk tanítványainkban, tulajdonképpen csak akkor foghatunk hozzá a névtani kör megszervezéséhez, az érdeklődő tanulók kiválasztásához.

Annak a pedagógusnak, aki egy ilyen kört létre akar hozni, s vele eredményes tevékenységet akar végezni: a) tisztában kell lennie a gyűjtőmunka fontosságával, s ezt tanulóiban is tudatosítania kell; b) önmagának is szenvedélyes kutatónak kell lennie; c) rendelkeznie kell a legszükségesebb gyűjtésmódszertani ismeretekkel, és d) a legalapvetőbb szakmunkák ismeretében tudnia kell rendszerezni és közlésre előkészíteni a gyűjtött anyagot.

Csakis az ilyen, alapos fölkészültségű, a tanulókat jól ismerő tanár gondolhat egy eredményesen működő helynévgyűjtő kör megszervezésére, melynek — más köröktől eltérően — nem lehet nyolc-tíz tanulónál több tagja, mert ez a munka menetét akadályozná.

Az első időszakban a kör vezetőjének rendszeres előkészítő tevékenységeken kell előkészítenie tanítványait a gyűjtésre. Föl kell hívnia a figyelmüket a terep alapos ismeretének fontosságára, az adatközlők helyes kiválasztására, a határ bejárásának szükségességére, a nevekhez kapcsolódó információk pontos lejegyzésére stb.

Ezután számos körí tevékenységen a gyűjtés módszertanával való ismerkedés történik: a tanulóknak tudniuk kell, hogy a gyűjtőfüzetbe hogyan jegyezzék le az adatokat, milyen sorrendbe írják le őket, velük kapcsolatosan milyen kérdésekről érdeklődjenek, hogyan és hová jegyezzék föl az adatközlő nevét, korát, fog-

lalkozását, nemét stb. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a gyűjtés csak akkor lehet igazán értékes, ha a helység bel- és külterületéről térképvizlatot készítünk, melybe számokkal bejelöljük az összes följegyzett földrajzi objektumot.

Az alapos előkészítést a próbagyűjtések ideje követi, melynek első szakaszában a kör minden tagja a szaktanár vezetésével közös gyűjtőútra indul. Elsőként egy, a határt igen jól ismerő emberrel járjuk be a falu kül- és belterületeit, akinek ismertetése alapján a diákok följegyzik (a tanult módon) a közölt adatokat, egy-két tanuló pedig magnófelvételt készít a hallottakról. Rá kell szoktatnunk a kör tagokat arra, hogy minél több kérdést tegyenek föl a terület egykori művelési módjával, a név eredetét megvilágító helyi magyarázatokkal kapcsolatban. Ezután az iskolában áttanulmányozzuk a tagoktól lejegyzett anyagot, és pontosságát összehasonlíttjuk a magnófelvétellel hallottakkal, majd az esetleges lejegyzési, lokalizálási hibákat kijavítjuk, s a közös gyűjtőutat még néhány alkalommal megismételjük.

Mikor a kör tagok az ilyen gyűjtőtevékenységek és az azokat követő lejegyzési gyakorlatok során alapos tapasztalatokra tettek szert, lehetőséget kell adnunk nekik a kisebb (két-három tagú) csoportokban végzendő gyűjtőmunkára. Míg az egyik kérdez, a másik lejegyzik a hallott neveket, vagy a magnót kezeli, a harmadik pedig rávezeti a térképvizlatra az adatokat, bejelöli a lokalizálható nevek számadatait. E csoportok több idős, középkorú és fiatal adatközlő meghallgatása után a közös kör tevékenységen bemutatják gyűjteményeiket, melyeket egymás adataiból a tanár segítségével kiegészítenek és véglegesítenek.

Az önálló gyűjtés jóval nehezebb, csak olyan tanulóra bízható, aki különös jártasságra tesz szert ebben e nem túlságosan könnyű munkában, melynek során a gyűjtőnek egyszerre jó néhány dologra kell figyelnie.

Az összehordott anyag kiegészítésénél, alapos ellenőrzésénél azonban a kör vezetője nem állhat meg: az anyagot rendszereznie kell, majd közlésre kell előkészítenie. E munka rendjén a tanulókat meg kell tanítani arra, hogy az anyagot milyen szempontok szerint csoportosítsák, hogyan szerkesszék meg az egyes nevek szócikkait, milyen adatokat tartalmazzanak ezek, az adatok milyen sorrendben kövessék egymást.

Véleményem szerint ennél többet diákjaink nagy részétől nem várhatunk, de ha a főnti munkákat lelkiismeretesen elvégezték, azzal már nagy szolgálatot tettek névtudományunknak.

Hogy a tanulóknak a sikerélményen kívül az ilyen jellegű tevékenységből milyen hasznuk származik, ennek illusztrálására csupán azt emelem ki, hogy szülföldjük alaposabb megismerése mellett bizonyos nyelvtörténeti ismeretekre tesznek szert, s ezek segítségével betekintést nyerhetnek a nyelvi elemek állandóan mozgó, fejlődő világába, megismerkedhetnek a magyar névadási szokásokkal, nyomon követhetik a nevek életének egyes szakaszait, láthatják kihalásuk okait, eközben egyesek közülük szinte észrevétlenül annyira bekerülhetnek a nyelv szépségeinek, érdekességeinek bővületébe, hogy egész életükben érdeklődni fognak irántuk. De arról sem feledkezhettünk meg, hogy a kör munka során diákjaink olyan önálló munkakészségekre tesznek szert, s a tudományos munka olyan alapelemeit sajátítják el, melyeket nemcsak itt, de bármilyen tudományos jellegű tevékenység végzése során hasznosítani tudnak.

5. E cikk keretei nem tették lehetővé, hogy a tanuló körökben végzett névgyűjtő és földolgozó tevékenységről saját tapasztalatomból vett példákat bemutatásával szóljak, de a kérdés részletes taglalására a *Korunk* egyik következő számában még visszatérek.

Tibád Levente